

ARAB TILI SO‘ZLARNING O‘ZBEK TILIDAGI SEMANTIK MOSLASHUVI

Yodgorova Diyora Jo`rabek qizi.

Alfraganus universiteti filalogiya

(Arab tili va Ingiliz tili) fakulteti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada arab tilidan o‘zbek tiliga kirib kelgan leksik birliklarning semantik moslashuvi lingvistik va madaniy kontekstda tahlil qilinadi. Arabcha so‘zlarning o‘zbek tilida ma’no torayishi, kengayishi, siljishi va funksional qayta talqinlari misollar asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot tarixiy manbalar [1, 67-bet], semantik nazariyalar [2, 45-bet], korpus tahlili [6, 213-bet] va amaliy nutq materiallari asosida olib borilgan. Maqola arabizmlarning zamonaviy nutqdagi stilistik va konnotativ o‘rnini ham yoritadi. Yakunda semantik moslashuvni o‘rganish bo‘yicha metodik takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *arabcha o‘zlashmalar, semantik o‘zgarish, o‘zbek tili, leksik moslashuv, madaniy semantika, til ta’siri.*

Аннотация. *В данной статье анализируется семантическая адаптация лексических единиц, заимствованных из арабского языка в узбекский, в лингвистическом и культурном контексте. Рассматриваются примеры сужения, расширения, смещения значений и функциональной переинтерпретации арабских слов в узбекском языке. Исследование основано на исторических источниках [1, стр. 67], семантических теориях [2, стр. 45], корпусном анализе [6, стр. 213] и материалах живой речи. В статье также освещается стилистическая и коннотативная роль арабизмов в современном узбекском языке. В заключение предлагаются методические рекомендации по изучению семантической адаптации.*

Ключевые слова: *арабские заимствования, семантические изменения, узбекский язык, лексическая адаптация, культурная семантика, языковое влияние.*

Abstract. *This article analyzes the semantic adaptation of lexical units borrowed from Arabic into Uzbek within linguistic and cultural contexts. It examines cases of semantic narrowing, broadening, shifting, and functional reinterpretation of Arabic words in the Uzbek language. The study is based on historical sources [1, p. 67], semantic theories [2, p. 45], corpus analysis [6, p. 213], and samples of spoken language. The article also explores the stylistic and connotative role of Arabisms in modern Uzbek speech. Finally, methodological suggestions for studying semantic adaptation are presented.*

Keywords: *Arabic borrowings, semantic change, Uzbek language, lexical adaptation, cultural semantics, language influence.*

KIRISH

Til taraqqiyoti jarayonida leksik o'zlashmalar muhim o'rin tutadi. O'zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan so'zlar asosan diniy, huquqiy, ilmiy va madaniy sohalarda faol qo'llanilgan. Biroq bu so'zlar o'zbek tilida semantik jihatdan o'zgarishga uchragan — ya'ni ular mahalliy madaniyat, tafakkur va nutq ehtiyojlariga moslashgan [1, 67-bet].

Nazariy asoslar

Semantik moslashuv — bu qarz olingan so'zning yangi til muhitida ma'no jihatdan torayishi, kengayishi yoki butunlay o'zgarishidir [2, 45-bet]. Bu jarayon quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- Semantik torayish — so'zning asl keng ma'nosi faqat bir kontekstda qo'llaniladi [2, 46-bet].
- Semantik kengayish — so'zning ma'nosi umumlashtiriladi yoki yangi konnotatsiyalar qo'shiladi [3, 78-bet].
- Semantik siljish — so'zning ma'nosi butunlay o'zgaradi yoki yangi funksiyaga ega bo'ladi [4, 112-bet].
- Funksional qayta talqin — so'z grammatik yoki stilistik jihatdan yangi vazifani bajaradi [3, 81-bet].

Arabcha o'zlashmalarning tarixiy kirib kelishi

Arab tilidan o'zbek tiliga so'zlar IX–XII asrlarda, islomiy ta'lim, madrasalar, diniy asarlar orqali kirib kelgan. Bu jarayon fors va chig'atoy tillari orqali ham amalga oshgan [5, 150-bet]. Arabcha so'zlar o'zbek tilining diniy, ilmiy, huquqiy va adabiy qatlamlarida chuqur iz qoldirgan [6, 213-bet].

Semantik moslashuv shakllari

- “Namoz” (صلاة) — arab tilida umumiy “ibodat”, o'zbek tilida faqat “islomiy rukun” sifatida talqin qilinadi [6, 215-bet].
- “Zakat” (زكاة) — arab tilida “poklanish”, o'zbek tilida faqat diniy soliq ma'nosida ishlatiladi [6, 218-bet].

2 Kengayish

- “Dunyo” (دنيا) — arab tilida “yer yuzidagi hayot”, o'zbek tilida “hayot”, “borliq”, “moddiylik” kabi keng ma'nolarga ega [4, 120-bet].
- “Taqdir” (تقدير) — arab tilida “ilohiy iroda”, o'zbek tilida “taqdir”, “yazilgan yo'l”, “hayot yo'li” ma'nolarida ishlatiladi [3, 96-bet].

3 Semantik siljish

- “Savob” (ثواب) — arab tilida “ilohiy mukofot”, o'zbek tilida “yaxshi ish”, “ezgu amal” sifatida ishlatiladi [7, 5-bet].
- “Gunoh” (ذنوب) — arab tilida “gunoh”, o'zbek tilida “xato”, “ayb”, “noto'g'ri ish” ma'nolarini ham olgan [8, 337-bet].

Korpus tahlili va amaliy misollar

O'zbek tilidagi adabiy matnlar, darsliklar, ommaviy nutq va diniy risolalarda arabcha o'zlashmalarning semantik o'zgarishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan:

- “Savobli ish” — diniy konnotatsiyadan chiqib, umumiy ijobiy harakatni bildiradi [7, 6-bet].
- “Dunyo g'ami” — arab tilidagi “hayotning sinovi” ma'nosidan kengroq, hissiy ma'noga ega bo'lgan [4, 122-bet].
- “Taqdir hazili” — ilohiy iroda emas, balki hayotdagi kutilmagan holat sifatida ishlatiladi [3, 98-bet].

Madaniy-lisoniy ta'sir

Arabcha o'zlashmalar faqat leksik darajada emas, balki tafakkur, sintaksis va stilistik qatlamlarda ham o'z ta'sirini ko'rsatgan [1, 102-bet]. Islomiy ta'lim, madrasalar, arab yozuvi va diniy terminologiya orqali bu ta'sir mustahkamlangan [5, 155-bet].

Zamonaviy nutqda arabizmlarning holati

Bugungi kunda arabcha o'zlashmalar o'zbek tilida ikki yo'nalishda namoyon bo'lmoqda:

- Aktiv qatlam: “savob”, “gunoh”, “taqdir”, “haq”, “adolat” kabi so'zlar keng qo'llaniladi [8, 340-bet].
- Passiv qatlam: “zakat”, “namoz”, “ro'za” kabi so'zlar faqat diniy kontekstda ishlatiladi [6, 220-bet].
- Stilistik qatlam: “dunyo”, “ilm”, “hikmat” kabi so'zlar adabiy va publitsistik uslubda faol [4, 125-bet].

Xulosa va takliflar

Arabcha o'zlashmalar o'zbek tilining leksik boyligida muhim o'rin egallaydi. Ularning semantik moslashuvi tilning madaniy va kommunikativ ehtiyojlariga mos ravishda shakllangan. Tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Arabcha o'zlashmalarni lingvistik korpuslar asosida tizimli o'rganish.
2. Diniy va tarixiy kontekstda ishlatilgan so'zlarning zamonaviy nutqdagi o'rnini aniqlash.
3. O'zbek tilining leksik boyligini oshirishda semantik moslashuv mexanizmlaridan foydalanish.
4. Tilshunoslik ta'limida arabcha so'zlarning semantik evolyutsiyasini alohida modul sifatida kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qo'chqorov N. (2008). O'zbek yozuvi va imlo tarixi. Toshkent: Fan.
2. Rustamov A. (2010). Fonetikaga kirish. Toshkent: O'qituvchi.
3. Sossyur F. de. (2004). Umumiy tilshunoslik kursi. Toshkent: Universitet nashriyoti.